

ISSN 0352-6844 / UDK 7 (5)

Matica srpska journal for fine arts

45

Editorial board

ALEKSANDAR KADIJEVIĆ, editor-in-chief
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

KOKAN GRČEV
(Eastern Mediterranean University of Famagusta – Department of Architecture)

MIODRAG MARKOVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

LIDIJA MERENIK
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

NENAD MAKULJEVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

IVAN STEVOVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

RUDOLF KLEIN
(Szent István University, Budapest)

BISSERA PENTCHEVA
(Stanford University, USA)

ALEKSANDAR IGNJATOVIĆ
(University of Belgrade – Faculty of Architecture)

SRĐAN MARKOVIĆ
(University of Nish – Faculty of Arts)

DRAGAN DAMJANOVIĆ
(University of Zagreb – Faculty of Philosophy)

NOVI SAD
2017

Зборник Матице српске за ликовне уметности

45

Уредништво

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ, главни и одговорни уредник
(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

КОКАН ГРЧЕВ

(Источномедитерански универзитет Фамагуста – Одељење архитектуре)

МИОДРАГ МАРКОВИЋ

(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

ЛИДИЈА МЕРЕНИК

(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

НЕНАД МАКУЉЕВИЋ

(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

ИВАН СТЕВОВИЋ

(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

РУДОЛФ КЛАЈН

(Универзитет Сент Иштван, Будимпешта)

БИСЕРА ПЕНЧЕВА

(Универзитет Стенфорд, САД)

АЛЕКСАНДАР ИГЊАТОВИЋ

(Универзитет у Београду – Архитектонски факултет)

СРЂАН МАРКОВИЋ

(Универзитет у Нишу – Факултет уметности)

ДРАГАН ДАМЈАНОВИЋ

(Свеучилиште у Загребу – Филозофски факултет)

НОВИ САД

2017

МАТИЦА СРПСКА
Одељење за ликовне уметности

MATICA SRPSKA
Department of Fine Arts

ЗБОРНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ МАТИЦЕ СРПСКЕ је покренут 1963. године као научни часопис Одељења за ликовне уметности Матице српске у Новом Саду. У њему се објављују радови из историје српске и југословенске, али и светске уметности средњовековног, нововековног и модерног раздобља. Отворен је и за расправе из музеологије, херитологије, студија визуелне културе и теорије ликовних уметности. Међународна редакција прихвата само необјављене чланке који у истоветном облику не могу бити понуђени другом издавачу. За све научне радове објављене у часопису редакција из круга угледних домаћих и страних научника обезбеђује најмање две независне рецензије.

Чланци, расправе и прилози имају сажетке, кључне речи, резимее на страним језицима по избору аутора и УДК број по међународној библиотечној класификацији. Часопис излази редовно једанпут годишње у обиму до 50 ауторских табака. Сваки број садржи именски и географски регистар, а доспева разменом у око 100 светских библиотека.

Излажење часописа финансијски помажу Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Покрајински секретаријат за културу и информисање Аутономне Покрајине Војводине. Индексиран је на ЕРИХПЛУС и ЕСЦИ Томпсон Ројтерс листама међународних научних часописа.

Бесплатан приступ интернет издању часописа у ПДФ формату омогућен је на сајту: <http://www.maticasrpska.org.rs/en/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-likovne-umetnosti/>

MATICA SRPSKA JOURNAL FOR FINE ARTS was founded in 1963 as the journal of the Department of Fine Arts of the Matica srpska in Novi Sad. It publishes papers related to the history of Serbian and Yugoslav art, as well as art heritage from medieval, New Age and modern periods from all parts of the world. It also welcomes discussions in the field of museology, heritology, studies of visual culture and theory of fine arts. The journal accepts only previously unpublished papers which cannot be simultaneously offered in the same form to another publisher. All articles will be subject to double-blind peer reviewing, given by prominent Serbian or foreign scholars.

Articles, discussions and contributions should include abstracts, keywords, summaries in a foreign language of choice of the respective authors, as well as a UDC by International Library Classification. The journal is published annually in up to 50 sheets of copyright. Each issue contains a name and geographic index and is distributed through exchange to close to 100 libraries worldwide.

The Journal is financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia and Provincial Secretariat of Culture and Information of the Autonomous Province of Vojvodina. The publication of the journal is financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia and the Provincial Secretariat for Culture and Public Information of the Autonomous Province of Vojvodina. It is indexed in ERIHPLUS and ESCI Thompson Reuters lists of international scientific journals.

Free access to the online edition of the journal in PDF format at the following website: <http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-likovne-umetnosti/>

САДРЖАЈ – CONTENTS

ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ, ПРИЛОЗИ ARTICLES, TREATISES, CONTRIBUTIONS

1. Olga Z. Špehar, HOME FOR ETERNITY. A POSSIBLE INTERPRETATION OF THE LATE ROMAN TOMB PAINTINGS FROM BEŠKA
Олга З. Шпехар, КУЋА ЗА ВЕЧНОСТ. МОГУЋА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА КАСНОАНТИЧКЕ ГРОБНИЦЕ ИЗ БЕШКЕ 13
2. Branka Č. Vranešević, RETHINKING DECORATION: ORNAMENTS ON EARLY CHRISTIAN FLOOR MOSAICS
Бранка Ч. Вранешевић, ПРЕИСПИТИВАЊЕ ДЕКОРАЦИЈЕ: ОРНАМЕНТИ НА РАНОХРИШЋАНСКИМ ПОДНИМ МОЗАИЦИМА 25
3. Милош М. Ћипранић, АРХИТЕКТОНСКЕ ЕКФРАСЕ И ТОПОС НЕИЗРЕЦИВОСТИ
Miloš M. Ćipranić, ARCHITECTURAL EKPHRASES AND THE TOPOS OF INEFFABILITY 37
4. Иван Д. Стевовић, КОТОР У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ: АУТОРИТЕТ ТРАДИЦИЈЕ ИЛИ МАГЛИНЕ ИСТОРИЈЕ?
Ivan D. Stevović, KOTOR IN THE EARLY MIDDLE AGES: AUTHORITY OF TRADITION OR MISTS OF HISTORY? 55
5. Татјана А. Стародубцев, ОГЛЕД О СЛИКАНИМ КАЛЕНДАРИМА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ И ЊИХОВИМ ПИСАНИМ ИСТОЧНИЦИМА. ПРИМЕР МЕСЕЦА СЕПТЕМБРА
Tatiana A. Starodubtsev, A STUDY ON SERBIAN MEDIEVAL PAINTED CALENDARS AND THEIR WRITTEN SOURCES. AN EXAMPLE OF THE MONTH OF SEPTEMBER 71
6. Јелена Б. Ердeљан, МОТИВ ЧАСНОГ КРСТА И ДРВЕТА ЖИВОТА У ВИЗУЕЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ
Jelena B. Erdeljan, THE MOTIF OF THE HOLY CROSS AS THE TREE OF LIFE IN THE VISUAL IDENTITY OF THE CHURCH OF THE VIRGIN IN STUDENICA 93
7. Софија В. Мереник, ВЛАДАРСКИ ПОРТРЕТИ У ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ СРПСКЕ ВЛАСТЕЛЕ У ДОБА НЕМАЊИЋА
Sofija V. Merenik, ROYAL PORTRAITS IN WALL PAINTINGS OF SERBIAN NOBILITY AT THE TIME OF THE NEMANJIĆ DYNASTY 103

8. Andrijana I. Golac, THE REPRESENTATION OF SAINT NICHOLAS THE MONK AND FORMER SOLDIER IN THE MONASTERY OF ZRZE Андријана И. Голац, ПРЕДСТАВА ПРЕПОДОБНОГ НИКОЛЕ МОНАХА И БИВШЕГ ВОЈНИКА У МАНАСТИРУ ЗРЗЕ	127
9. Горан Ж. Комар, НОВООТКРИВЕНИ СРЕДЊОВЈЕКОВНИ ЋИРИЛИЧКИ НАТПИС У ПОДРУЧЈУ НАСЕЉА СЕЛА КОД КАЛИНОВИКА Goran Ž. Komar, NEWLY DISCOVERED MEDIEVAL CYRILLIC INSCRIPTION IN THE AREA OF SELA NEAR KALINOVIK	143
10. Марко Ж. Катић, ТИПОЛОГИЈА ИКОНА <i>ЈЕРУСАЛИМА</i> Marko Ž. Katić, THE TYPOLOGY OF THE SO-CALLED <i>JERUSALEM</i> PAINTINGS	151
11. Љиљана Н. Стошић, О БОКОКОТОРСКИМ ИКОНАМА ИЗ НЕКАДАШЊЕ ПРИВАТНЕ КОЛЕКЦИЈЕ ДР БЛАЖА КУСОВЦА Ljiljana N. Stošić, ABOUT THE ICONS FROM ВОКА КОТОРСКА FROM THE FORMER PRIVATE COLLECTION OF DR. BLAŽO KUSOVAC	167
12. Марина Љ. Матић, ИКОНА <i>БОГОРОДИЧИНОГ ПОКРОВА</i> ИЗ МАНАСТИРА САВИНА Марина Љ. Матић, ИКОНА <i>ПОКРОВА БОГОРОДИЦЫ</i> ИЗ МОНАСТЫРЯ САВИНА Marina Lj. Matić, ICON OF <i>THE PROTECTION OF THE MOTHER OF GOD</i> FROM THE SAVINA MONASTERY	181
13. Вук Ф. Даутовић, О АНТИМИНСУ АРХИЕПИСКОПА БЕОГРАДСКОГ И МИТРОПОЛИТА СРБИЈЕ МИХАИЛА (ЈОВАНОВИЋА) Vuk F. Dautović, ON THE ANTIMENSION OF THE ARCHBISHOP OF BELGRADE AND METROPOLITAN OF SERBIA МИХАИЛО (ЈОВАНОВИЋ)	189
14. Ана М. Самарџић, МОТИВ ВИЛЕ ИЗМЕЂУ КЛАСИЧНЕ И НАЦИОНАЛНЕ СИМБОЛИЧНЕ ФИГУРЕ У СРПСКОЈ УМЕТНОСТИ XIX ВЕКА: НАСЛОВНА СТРАНА ЧАСОПИСА <i>НЕМАЊА</i> ИЗ 1887. ГОДИНЕ Ана М. Samardžić, MOTIVE OF A FAIRY BETWEEN CLASSICAL AND NATIONAL SYMBOLIC FIGURE IN NINETEENTH CENTURY SERBIAN ART: COVER OF <i>NEMANJA</i> MAGAZINE FROM 1887	205
15. Јована М. Николић, МИТОЛОШКЕ ТЕМЕ У СЛИКАРСТВУ ГИСТАВА МОРОА Jovana M. Nikolić, MYTHOLOGICAL THEMES IN PAINTING OF GUSTAVE MOREAU	217
16. Марија К. Покрајас, ДАНИЛО ВЛАДИСАВЉЕВИЋ: АН АРХИТЕКТ АТ ТНЕ ТУРН ОФ ТНЕ 19 ^{ТН} ТО 20 ^{ТН} СЕНТУРИ Марија К. Покрајас, ДАНИЛО ВЛАДИСАВЉЕВИЋ: АРХИТЕКТА НА ПРЕЛАЗУ ИЗ XIX У XX ВЕК	229
17. Aleksandar Đ. Kadijević, ABOUT TYPOLOGY AND MEANING OF THE SERBIAN PUBLIC ARCHITECTURAL MONUMENTS (19–20 TH CENTURIES) Александар Ђ. Кадијевић, О ТИПОЛОГИЈИ И ТУМАЧЕЊУ СРПСКИХ ЈАВНИХ СПОМЕНИКА (XIX–XX ВЕК)	243
18. Игор В. Борозан, ПОЛИТИЧКА ИКОНОГРАФИЈА И СКУЛПТУРА У СЛУЖБИ МЕМОРИСАЊА НАРОДНОГ КРАЉА: СПОМЕНИК КРАЉУ ПЕТРУ I КАРАЂОРЂЕВИЋУ У БИЈЕЉИНИ Igor V. Borozan, POLITICAL ICONOGRAPHY AND A SCULPTURE SERVING THE MEMORY OF THE FOLK KING: MONUMENT TO KING PETAR I KARADORĐEVIĆ IN BIJE LJINA	249

19. Злата М. Вуксановић Мацура, Ангелина Ж. Банковић, ПЛАНИРАНИ И ГРАЂЕНИ БЕОГРАД: ЗБИРКА ПЛАНОВА МУЗЕЈА ГРАДА БЕОГРАДА Zlata M. Vuksanović Macura, Angelina Ž. Banković, PLANNED AND BUILT BELGRADE: MAP COLLECTION OF THE BELGRADE CITY MUSEUM	267
20. Синиша С. Прванов, ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ВИЈЕТНАМСКЕ КУЋЕ У НИЗУ Siniša S. Prvanov, CONTRIBUTION TO THE STUDY OF VIETNAMESE ROW HOUSE . . .	281
21. Драган Д. Чихорић, ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ЛИКОВНЕ ПЕДАГОГИЈЕ ДВАДЕСЕТИХ: РУЖИЧКИНА ПИСМА ТАБАКОВИЋУ 1922–1924. Dragan D. Čihorić, CONTRIBUTION TO THE STUDY OF FINE ART PEDAGOGY IN THE 1920S: RUŽIČKA'S LETTERS TO TABAKOVIĆ (1922–1924)	293
22. Ива С. Глишић, THE CRAZE AND MADNESS OF RUSSIAN FUTURISM Ива С. Глишић, ЗАНОС И ЛУДИЛО РУСКОГ ФУТУРИЗМА	303

ПРИКАЗИ
REVIEWS

1. Дубравка М. Прерадовић, <i>Giovanni Gasbarri: Riscoprire Bisanzio. Lo studio dell'arte bizantina a Roma e in Italia tra Ottocento e Novecento</i>	319
2. Јасмина С. Ђирић, <i>Cecily J. Hilsdale: Byzantine Art and Diplomacy in an Age of Decline</i>	322
3. Марко Ж. Катић, <i>Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri / Kayseri with its Armenian and Greek Cultural Heritage</i>	325
4. Ekaterina Iu. Staniukovich-Denisova, <i>Юлия Клименко: Архитекторы Москвы. II. Э. Грабарь</i> .	327
5. Ангелина Ж. Банковић, <i>Angelina Milosavljević-Ault: Prezentacija i legitimacija vladara u dekoraciji renesansnog studiola</i>	330
6. Мирјана З. Ротер Благојевић, <i>Дубравка Ђукановић: Архитектура римокатоличких цркава Војводине од 1699. до 1939. године / Architecture of Roman Catholic Churches in Vojvodina from 1699 to 1939</i>	333
7. Владана Б. Путник Прица, <i>Изложба „Византијско грађињство као инспирација српских неимара новијег доба”</i>	335
8. Тијана С. Борић, <i>Срђан Марковић: Факултет уметности у Приштини – Звечан 1973–2013. Ликовни одсек</i>	338
9. Небојша М. Антешевић, <i>Zlatko Karač, Alen Žunić, Iva Körbler, Hela Vukadin-Doronjga i Toni Bešlić: Branko Kincl</i>	341
10. Александар Ђ. Кадијевић, <i>Aleksandra Stupar: Grad. Forme i procesi</i>	345
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	347
ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР	359
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	365
РЕЦЕНЗЕНТИ РАДОВА	373

ВУК Ф. ДАУТОВИЋ

Универзитет у Београду, Филозофски факултет – Одељење за историју уметности*
Оригинални научни рад / Original scientific paper

О антиминсу архиепископа београдског и митрополита Србије Михаила (Јовановића)**

САЖЕТАК: Митрополит Михаил својом делатношћу обележио је другу половину XIX века, а различити њени аспекти били су предмет научних истраживања и интересовања. О пореклу предлошка штампаних антиминса које је освештавао за време свог управљања српском црквом до сада није било јасних података. Намера нам је да сагледамо овај значајан сегмент митрополитове архијерејске делатности и укажемо на још један вид доследне повезаности са руском црквом и културом. За потребе српске цркве, митрополит Михаил користио је антиминсе московске синодалне типографије које су извели током друге половине XIX века у руско-византијском стилу сликар Ф. Г. Солнцева и потом ксилограф Л. А. Серјаков.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: антиминс, митрополит Михаил (Јовановић, 1826–1898), Русија, црквена уметност, XIX век.

Личност митрополита Михаила обележила је несумњиво најшире токове националне историје у другој половини XIX века. Као васпитаник епископа Доситеја Новаковића и потом митрополита Петра Јовановића, припада генерацији високоучених српских богослова који знања стечена у отаџбини усавршавају школовањем у царској Русији. Милоје (Михаило) Јовановић по одласку у Русију учи најпре у средњој богословској семинарији од 1846. до 1849. године, а потом је ступио у Кијевску духовну академију и похађао је до 1853. године, када прима монашки постриг у Кијевопечерској лаври, добивши име Михаилу у част митрополита кијевског. У Србију се враћа након седам година школовања као магистар богословља у чину јеромонаха. Недуго потом, 1854. године хиротонисан је најпре за епископа шабачког, а за архиепископа београдског и митрополита Србије изабран је 1859. године и на трону са прекидом (1881–1889) остао све до смрти 1898. године (Димитријевић 1933: 3–51; Слијепчевић 1991: 353–421).

* vukdau@gmail.com

** Чланак је резултат рада на пројекту *Представе идентитетна у уметности и вербално-визуелној култури новог доба*, број 177001, чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Митрополит Михаило, васпитан и школован у Русији, реформисао је српску црквену организацију према руском моделу. Поред верско-црквене и културне делатности, у политичким се активностима митрополит Михаило истицао као либерал и снажан русофил и словенофил.¹ Различитим делатностима потврђивао је своје посебне везе са руским црквеним и културним кругом, исказујући их кроз богословску мисао, преводилачку и књижевну делатност (Димитријевић 1933: 17–25; Милеуснић 2008: 83–92). Учествовао је такође активно у стварању богословског подмлатка, школовањем својих питомаца у Русији (Савић 2008: 263–269). Изванредно значајан је његов утицај на пољу визуелне културе и обликовање модела српског црквеног сликарства и уметности које се трудио ускладити са актуелним руским црквеним сликарством и ширим уметничким токовима (Макуљевић 2007: 51–57, 159–181). Важна стратегија на том путу било је преношење руског модела иконописа, школовањем младих српских сликара у Русији (Раљчевић 1983: 263–274; Марјановић 2008: 279–292).

Један од веома значајних аспеката архијерејске делатности митрополита Михаила коме до сада није посвећена пажња, а повезан је са литургијском праксом исто колико и са визуелном културом епохе, јесу штампани антимињси које је током свог управљања српском црквом полагао на њене олтаре. Уважавајући сложеност антимињса и неопходну мултидисциплинарни слојевитост у приступу, проучавањем ових црквених тканина могу се повезано сагледати различите културно-историјске околности и обележја раздобља у којем су настали (Душанић 1947: 60–63; Суботић 1984: 183–214). Митрополит Михаило је дотадашње српске углавном барокно формуласане антимињсе са подручја Карловачке митрополије (Давидов 2006: 224–225, 303–304, 335–339, 341–342, 350–351, 373–374; Краут 1985: 45–48; Јанц 1986: 33–38, 69–72) заменио новим руским, уобличеним према другачијим идејним основама. Као архијереј митрополит Михаило је из употребе потпуно избацио антимињсе из XVIII века, попут често, у XIX веку изнова репродукованог антимињса епископа Јована Георгијевића (Давидов 2006: 373–374; сл. 288–292; Тимотијевић 2008: 220–221; Цинцар Костић 2014: 161, 169–171; Даутовић 2016: 191). У време свог управљања српском црквом, митрополит Михаило је увео потпуно нов тип руско-словенског истористичког антимињса чији аутори су били водећи руски уметници тога времена.

Штампани антимињси које је преузео митрополит Михаило припадају групи руских антимињса из XIX века. Настанак и развој ове групе повезан је са молбом из 1837. године о неопходности израде клишеа новог антимињса, коју је руском црквеном Синоду упутила синодална типографија. Реализацији пројекта израде, од кога се одустајало због високих цена које су уметници тражили за свој рад, приступио је најпре сликар и гравер П. П. Семечкин 1854. године. Он је израдио цртеж антимињса, који је преузевши га потом барокизовао мајстор синодалне типографије Д. Смирнов по угледу на један примерак из 1775. године. Након тога као вид компромиса нови предлогачки начин је Семечкин, уваживши секундарну барокну декорацију, док је централну сцену Полагања у гроб концепирао класицистички и уз већу статичност. Ове измене међутим нису задовољиле

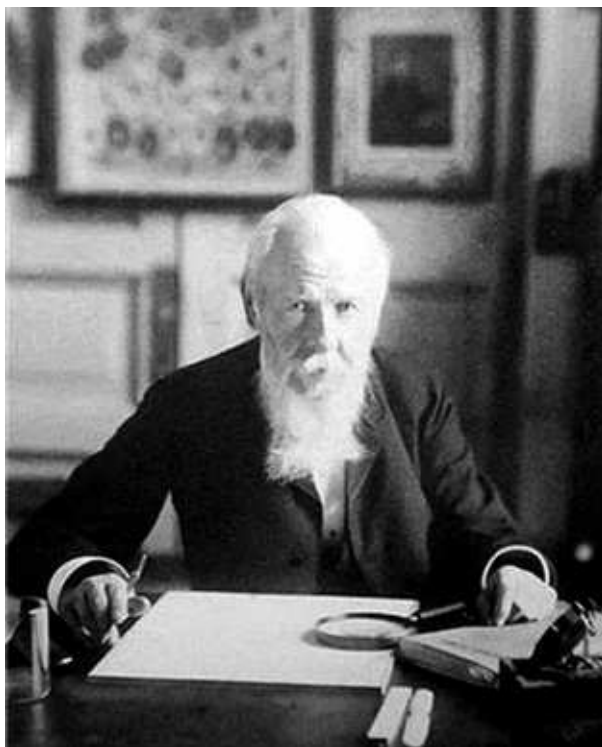
¹ О различитим аспектима политичке и друштвене делатности митрополита Михаила, види публикована саопштења научног скупа „Живот и дело митрополита Михаила (1826–1898)”, одржаног у Сокобањи 1994. године (Стефановић 2008).

критеријуме Синода, који је обнову руске црквене уметности видео у окретању ка староруском и византијском уметничком наслеђу. Барокно конципирани антимиински предлошки стога нису задовољавали нове критеријуме и посао је дат другом уметнику (НИКОЛАЕВА 2000: 116–117, 266–267).

Синод је израду новог предлошка поверио истакнутом истраживачу руских народних старина, сликару, историчару, етнологу и археологу, те једном од најзначајних твораца и заговорника руско-византијског стила – Федору Григоријевичу Солнцеву (сл. 1). Он је као истраживач публиковао етнографску, историјску и уметничку грађу у књигама *Старине руске државе (Древности Российской Государства)*. Поменути едиција штампана је у Москви од 1849. до 1865. године, подељена у шест томова са више од пет хиљада акварела, и цртежа штампаних као хромофотографије.²

Књигама су обухваћени богослужбени предмети, иконе, царске инсигније, костими и народни типови, прикази руских домова са ентеријером и покућством, као и сакрална и профана руска архитектура. Академик Солнцев је под личним покровитељством императора Николаја I, одликован бројним орденима за национални рад, обнову и стварање руског националног уметничког стила. Једна од његових важних делатности била је и рестаурација старих руских храмова те реформа црквеног сликарства (ТАРАСОВ 1900: 778–779; ЕВТУШЕНКО 2003: 240–249; 2007: 298–305; SALMOND, WHITTAKER 2010: 1–16; WORTMAN 2010: 17–40).

Солнцев је први припремни цртеж антимиинса уобличио према принципима академизма; уважавајући превасходно историјски карактер, нагласио је централну сцену Полагања тела Христовог у гроб. Бордуре у форми геометријског преплета сведенијих форми изведене су као рам око икона јеванђелиста и оруђа страдања (НИКОЛАЕВА 2000: 117–118, 268–269). Овај вид преплета Солнцев је употребио као мотив и оквир за иконе, илуструјући један од најзначајнијих руских литургијских приручника XIX века који је написао професор Иван Дмитриевски (ДМИТРЕВСКИЙ 1993: 87).³ Припремни цртеж новог

Сл. 1. Академик Ф. Г. Солнцев
(Фёдор Григорьевич Солнцев)

² *Древности Российской Государства*, Тип. Александра Семена, Москва 1849–1865 <<http://www.runiverse.ru/lib/book7622/>> Приступљено 15. 01. 2017.

³ Дмитриевский Иван Иванович, *Историческое, догматическое и таинственное изъяснение Божественной литургии, Второе вновь пересмотренное и исправленное, с рисунками академика Ф. Г. Солнцева*, Москва 1894, репринтовано.

Сл. 2. Антиминс отиснут са челичног клишеа К. Ј. Афанасјева према предлошку Ф. Г. Солнцева из 1856. године, освештао митрополит Михаило 1863. године у Београду, збирка Музеја СПЦ

антиминса Солнцев је предао 1854. године на гравирање академику Константину Јаковљевичу Афанасјеву, који је годину дана касније извео са нове плоче пробни отисак и доставио га Синоду. Корекције које је Синод тражио овога пута односиле су се на његов иконографски садржај и захтев да се на антиминсу према ранијој пракси представи фигура Бога Оца са Светим духом, прикажу јеванђелист Јован без Прохора, као и анђеоске фигура без орара, те бордуре сузе ради прегледности централне композије и коначно увеличају картуши за текст. Уваживши ове примедбе, Солнцев је у септембру 1855. године представи Синоду цртеж за нови предлошак антиминса. Једна од важних новина била је одлука да се гравирање изведе на челичној плочи са које је било могуће отиснути више од двадесет хиљада примерака, уместо дотадашњих две хиљаде са бакарне плоче. Нов предлошак антиминса гравираниог на челику био је сведенији увођењем допојасне

фигуре Бога Оца, представа крста је смањена, у централну композицију уведена је хијератска симетричност фигура. Јеванђелисти су уоквирени једноставним овалним картушима, као и представе Оруђа страдања, које је повезао „византијски” орнамент – преплет у форми ромба са волутама на угловима унутар којих је уписан крст (сл. 2). Гравирање челичне плоче за штампање антими́нса Афанасјев је завршио у јуну 1856. године, предавши је Синоду на пробну употребу (НИКОЛАЕВА 2000: 119–120, 270). Сведена декорација и статичност композиције антими́нса оживљени су употребом разнобојног атласа, често златножутог, те сивог, светлоплавог, наранџастог и зеленог на којима су отискивани клишеи према руској црквеној пракси. Међутим управо обичај штампања антими́нса на разнобојном текстилу довео је 1863. године до потражње за новом плочом, будући да је челична давала нејасне отиске на платну као и атласу тамних боја (НИКОЛАЕВА 2000: 121).

Први руски академик ксилограф Лаврентиј Авксентијеви́ч Серјаков преузео је израду нове плоче за отискивање антими́нса, те није сасвим извесно да ли је поједине измене предлошка извео сам или према цртежу Солнцева, будући да је изоставио фигуру Бога Оца и смањио број приказаних Оруђа страдања у бочним картушима, прилагодивши техници дрвореза линију цртежа, веома успешно опонашајући фактуру резбе на металној подлози (сл. 3). Важна новина била је израда клишеа за штампу галванопластичком методом, према претходно израђеном дрворезу. Овако начињени клишеи омогућавали су штампање двеста до двеста педесет хиљада отисака (НИКОЛАЕВА 2000: 122–124, 271). Серјаков је каријеру започео као војник и топограф, а потом је уписао уметничку академију; његова изузетна вештина резања у дрвету донела му је звање академика. Бавио се портретном уметношћу, као и илустровањем бројних књига и периодичних публикација у Русији и Француској, попут историјског часописа *Руска стџарина* (*Русская старина*), за који је радио све до своје смрти (ВАРШАВСКИЙ 1958: 143–158).

Технику електрообликовања, употребљену за израду антими́нсног клишеа, изумео је Мориц Херман фон Јакоби 1838. године, а две године касније у Петербургу основао је своју компанију, објавивши о овом методу књигу 1840. године.⁴ Галванопластичка електрохемијска метода израде омогућила је стварање металне копије идентичне оригиналном предмету, одигравши тако веома значајну улогу у уметничком обликовању предмета примењене уметности током епохе историзма (Ср. КОПРЧИНА 2000: 381–382, 718–721, 727). Након што је ксилографски клише антими́нса Л. А. Серјакова добио своје галванопластичке копије, омогућени су његово штампање и дистрибуција током целе друге половине XIX века, а за потребе руске цркве овај антими́нс отискиван је све до средине XX века (НИКОЛАЕВА 2000: 124).

Антими́нси које је митрополит Михаило као архијереј увео у употребу и освећивао за потребе српске цркве управо су антими́нси које је одобрио Синод руске цркве и који су настали за потребе синодалне типографије, и то верзије Солнцева и Афанасјева из 1856. године и Серјакова из 1866. године. Из већ изложеног јасно је да су захваљујући новим техничким достигнућима ови антими́нси штампани у великом тиражу, имајући у виду да се након сложене фазе развоја коначно прихваћени тип антими́нса усталио у руској

⁴ Moritz Hermann von Jacobi, *Die Galvanoplastik, oder, das Verfahren cohärentes Kupfer in Platten*, S. Petersburg 1840. <<https://archive.org/details/diegalvanoplast00jacogoog>> Приступљено 15. 01. 2017.

Сл. 3. Антиминс отиснут са клишеа Л. А. Серјакова из 1866. године, црква Рођења Пресвете Богородице, Роша, Калушка губернија, Русија, крај шесте деценије XIX века

цркви до средине прошлог века. Иако су се антиминси митрополита Михаила знатно разликовали од отисака са уобичајених клишеа пореклом из Карловачке митрополије као и оних цариградских и јерусалимских, они нису били предмет посебне научне пажње, осим констатације да су извесно настали у кругу руских уметника (Даутовић 2008: 180). Током целог периода управљања српском црквом митрополит Михаило је користио руске штампане антиминсе.

У збирци антиминса Музеја СПЦ у Београду (Цинцар Костић 2014: 164, 171),⁵ чува се најстарији антиминс који је према натпису освештао митрополит Михаило 14. октобра

⁵ МСПЦ 1668; Величине 62 x 45 cm. Захваљујем срдачно госпођи Биљани Цинцар Костић и Музеју Српске православне цркве на уступљеној фотографској грађи за потребе писања овог рада.

* О АНТИМИНСУ АРХИЕПИСКОПА БЕОГРАДСКОГ И МИТРОПОЛИТА СРБИЈЕ МИХАИЛА (ЈОВАНОВИЋА)

1863. године у придворној капели Светог Симеона у Београду. Натпис о освећењу гласи: „освѣщеніе сего антїмина совершнса свѣщеннодѣствїемъ архї епископа бѣградскаго ѿ всеа сербїн митрополїта мїхана въ храмѣ сватаго сїмеона мїроточнаго 14. октомврія 1863. лѣта господна”. Овај антиминос отиснут је према Солнцевом предлошку са челичног клишеа који је резао Афанасјев 1856. године.

Митрополит Михаило освештао је 17. децембра 1867. године у придворној капели у Београду антиминос који се чува у ризници Саборне цркве Свете Тројице у Врању (сл. 4).⁶ Централна сцена приказује Јосифа и Никодима који на плаштаници држе мртво тело

Сл. 4. Антиминос митрополита Михаила, освештан 1867. године у Београду, ризница Саборне цркве Свете Тројице у Врању

⁶ Величине 53 x 45 cm. Натпис о освећењу гласи: „освѣщеніе сего антїмина совершнса благодатїю пресватаго дѣха свѣщеннодѣствїемъ пресвѣщеннаго мїхана архїепископа бѣградскаго ѿ всеа сербїн мїтрополїта въ придворнон церкви храма преподобнаго свѣсена мїроточнаго въ бѣградѣ 17-го дне, декемврія мѣсца, 1867-го, лѣта господна” (Дантович 2008: 180–181).

Сл. 5. Деталј бордуре антиминса са „руско-византијском“ орнаментиком

Исуса Христа и полагају га у гроб док су поред њих анђели. У средишњем делу композиције приказана је Богородица са Јованом Богословом и Маријом Магдаленом, Маријом Клеопом и Маријом Јаковљевом, са Часним крстом у позадини и представама херувима бочно. Јеванђелисти су представљени у овалним картушима са својим симболичким персонификацијама, горе лево је јеванђелист Матеј, док је наспрам њега јеванђелист Јован, доле лево је јеванђелист Марко а наспрам њега је јеванђелист Лука. Бочно су правоугаони картуши са Оруђима страдања постављени између карактеристичних „руско-византијских“ орнамената (сл. 5). Са десне стране приказани су копље и губа оцта док су стуб поруге и трнов венац са леве (Даутовић 2008: 180–181). Описани антиминос је штампан према клишеу Л. А. Серјакова из 1866. године.

У Музеју Македоније у Скопљу, чува се антиминос који је осветио митрополит Михаило у придворној капели Светог Симеона у Београду 19. априла 1892. године (Чокревска-Филип 1993: 180; сл. 11).⁷ Овај антиминос штампан је такође према клишеу који је израдио Л. А. Серјаков. Забележено је да за потребе цркава у Старој Србији и Македонији митрополит Михаило преко Министарства спољних послова шаље из Београда 1893. године десет освећених антиминоса (ЖЕНАРИУ РАЈОВИЋ 2016: 202). Сасвим је извесно да су ови антиминоси освећени у београдској придворној капели били отиснути по већ поменутом клишеу синодалне типографије. У ризници Саборне цркве у Неготину чувао се примерак антиминоса који је осветио 13. маја 1894. године у придворној капели Светог Симеона Мироточивог митрополит Михаило,⁸ а који такође припада типу штампаном са клишеа Л. А. Серјакова из 1866. године (Даутовић 2016: 191–192).

Након што је митрополит Михаило увео у српску цркву употребу руских штампаних антиминоса, њих је неколико деценија касније користио и патријарх српски Варнава. Остало је сачувано неколико примерака из тридесетих година XX века. Антиминоси штампани према матрици коју је израдио Л. А. Серјаков отиснути су на белом платну и обрубљени су тамном бордуrom. У београдској цркви Светог Александра Невског, чува се један антиминос овог типа који је осветио патријарх српски Варнава (Межински Миловановић 2013: 401), као и у ризници при цркви Светог пророка Илије у Вранићу (Арсенијевић 2009: 207).

Поред поменутих и описаних руских антиминоса, на ширем балканском простору јавља се варијација на предложак који је начинио Ф. Г. Солнцев са гравером Афанасјевим

⁷ Инв. бр. 396; Величине 60 x 51,5 цм.

⁸ Натпис о освећењу гласи: „сеј антидинса божественноу благодатию пресватаго и животворашаго духа священнодѣйствиелъ же пресвѣщеннѣншаго архіепіскопа бѣлградскаго и всеа сербѣн мѣтрополнта миханла въ цркви свѣтаго симеона мѣроточиваго въ бѣлградѣ дне 13-го марта мѣсѣца, 1894-го, лѣта господна“.

отискивана у локалним литографским штампаријама. Централна композиција Полагања у гроб задржала је претходни распоред и број учесника, док су бочне фигуре анђела изостављене, а на њихова места су са леве стране додате фигуре мироносица, док је са десне приказан анђеоло на каменој плочи поред празног гроба, обликујући реалан пејсаж, уместо неутралног зракастог фона којим је претходно била решена позадина. Измена настала додавањем поменутих фигура ствара наративни тип сцене, уобличен према палестинској антиминосној иконографији XVIII века у духу ортодоксног пуританизма, чије се ликовне формулације срећу на бројним антиминосима са нашег подручја (ХАН 1959: 53–59; Стошић 2006: 123–124). Композиција са представама мироносица и анђела на гробу, који повезују централни догађај са Светим градом, у великој мери подсећају на позадину сцене антиминоса Јована Георгијевића штампаног у бројним тиражима од XVIII до средине XX века (ДАВИДОВ 2006: сл. 288–292). Изнад Распећа је поље у коме је приказан Бог Отац наглашено и оивичено густим облацима, док је десно од њега представљено сунце а лево месец. Картуши са јеванђелистима и Оруђима страдања задржали су свој ранији распоред као и „византијски” орнамент у форми ромба. Дуж ивица антиминоса додат је текст тропара „Благообразни Јосиф”, док је горњи картуш са текстом присутан у обе руске верзије потпуно изостављен, а његов садржај пребачен уз доњу ивицу антиминоса. Описани антиминос изведен по угледу на руски предлог Солнцева и Афанасјева из 1856. године прихватио је Синод бугарске цркве 1872. године. Серије ових антиминоса отискиване су у литографској штампарији Салваторџ у улици Јени Џами број 94, о којој данас има мало података. Поједине серије потписивао је Игнатиј Цвѣтковъ, а друге литограф К. М. Байкелъ. За потребе бугарске егзархије штампани су најпре на ланеном платну а касније је по руском моделу у употребу ушла свила. Овај се тип антиминоса задржао у бугарској цркви до средине XX века (ГОШЕВ 1925: 121; Таб. XII, 25). У Музеју Македоније чува се примерак антиминоса штампаног у цариградској литографској штампарији. Освештао га је митрополит скопски Теодосије у цркви Вазнесења Господњег, у селу Долно Соње, надомак Скопља, 15. априла 1890. године (ЧОКРЕВСКА-ФИЛИП 1993: 180; сл. 10). Други примерак из цариградске литографске штампарије чува се у ризници манастира Добруна у Републици Српској. Њега је осветио митрополит дабробосански Евгеније (Летица) 1913. године. Уз доњу ивицу овог антиминоса, наведен је податак о литографу, месту штампе и тиражу, који гласи: „Изр. лит. Байхелъ Цариградъ теке, Но. 540.”⁹ У цркви Успења Пресвете Богородице, у селу Рикачеву, које се налази у Епархији врањској, сачуван је антиминос отиснут на јаркожуту атласу, са предлошка који се у потпуности подудара са претходним. На његовој доњој ивици је запис који обавештава да је отиснут благословом Светог бугарског Синода и да га је освештао епископ Варлаам у цркви Светог Јована Рилског при бугарском егзарху Јосифу у време цара Фердинанда I, 1904. године (ДАУТОВИЋ 2009: 391). Такође уз доњи десни руб је податак о радионици и месту штампе који гласи: „Лит. Ф. Лебеда и И. Силаба Софија” (сл. 6). Развој различитих графичких и штампарских техника омогућио је крајем XIX века продукцију измењеног типа антиминоса у балканским градским штампаријама попут цариградске и софијске. Колико год подређен укусу формираном антиминосном графиком XVIII века,

⁹ Из теренске документације аутора.

Сл. 6. Антиминс из цркве у Рикачеву, литографија Лебеда и Силаба, Софија, освештан 1907. године

измењени штампани предложак са Балкана оставља утисак архаизоване реинтерпретације основног типа оствареног пажљивим уметничким промишљањем и поступним ослобађањем од различитих стилских и иконографских анахронизама.

Разматрајући питање антиминса као важног литургијског предмета у време митрополита Михаила, морају се узети у обзир његова богословска гледишта. Школовање у руској царевини подразумевало је пуно познавање актуелних токова литургичке мисли која је у то време била у успону. Дела двају значајних литургичара оставила су траг у овом периоду, и то архиепископа Венијамина и професора Ивана Дмитревског. Они су систематизовали различита сазнања, дајући упоредо литургичка објашњења из светоотачког предања уз симболичко значење укупних обреда осврћући се на њихову актуелну форму у односу на древнохришћански прототип (Продић 2010: 10–22). Књига *Скрижал*,

архиепископа Венијамина доживела је десетине издања, а 1858. године илустровао је дрворезаним илустрацијама Л. А. Серјаков.¹⁰ Литургику професора Ивана Дмитријевског, која је имала бројне репринте, својим цртежима како је већ речено илустровао је Ф. Г. Солнцев. Митрополит Михаило био је упознат како са њиховим литургичко догматским садржајем тако и са илустрацијама црквених утвари које су се у њима налазиле. Избор синодалних антими́нса био је доследан, будући да су их изводили уметници који су познавали литургичку праксу, изабрани и признати од руске цркве. У својој књизи *Црквено Богословие*, штампаној у Београду 1860. године, митрополит значењу самог антими́нса не посвећује већу пажњу. Пишући о пореклу и значењу овог платна, каже да је на њему „изображена смрт Христова”, те да се освећује од архијереја уместо самог престола који представља (Митрополит Михаил 1860: 15). Већу пажњу митрополит је посветио освећењу антими́нса, дајући поредак тог чина уз неопходна симболичка објашњења, раздвојивши освећење од полагања новог антими́нса на Часну трпезу. Полагању новог антими́нса претходило је свеноћно бдење, након чега је следила служба за обновљење храма. Часна трпеза се омивала освећеном водом и наново облачила, црквене утвари кропиле, да би се антими́нс торжествено уносио у цркву, након чега је служена литургија свакодневно над њим седам дана (Митрополит Михаил 1860: 127–130). Имајући у виду да је према записима на сачуваним антими́нсима митрополит освећења вршио у придворној капели у Београду, чину свечаног полагања посвећена је пажња како би свештеници адекватно поступали по пријему новоосвећених антими́нса.

Први српски штампани антими́нси касног XVII и XVIII века настајали у Карловачкој митрополији за своје директне узоримали су барокна решења чије идејне и ликовне формулације потичу из интелектуалног и духовног круга Кијевске митрополије (Тимотијевић 1987: 39–70). Током XIX века српска црквена организација устројавала се упоредо са државом која је настајала у овом периоду, до аутокефалности из 1879. године, под митрополитом Михаилом. Прва половина XIX века обележена је различитим варијацијама у погледу порекла и иконографије антими́нса. Прештампавани су стари клишеи антими́нса из Карловачке митрополије, попут Георгијевићевог, присутни су такође антими́нси доношени из јерусалимске и цариградске патријаршије као и са Свете Горе (Стошић 1995: 51–55; Даутовић 2008: 170–179; Цинцар Костић 2014: 156).

Почетком друге половине XIX века, по ступању на трон митрополит Михаило, реформишући српску цркву, замењује барокне предлошке новим варијантама антими́нса московске синодалне типографије. Изабрани антими́нси настали су након неколико деценија тражења најисправнијег предлошка који ће одговарати тадашњим потребама и схватањима руске цркве као верске и националне институције. Најбољи уметници које је руска царевина имала у епохи историзма створили су савременим техничким поступцима клише који је омогућио штампу која тиражом превазилази све претходне предлошке. Процес стварања руско-византијског стила, који је определио начин ликовне формулације новог синодалног антими́нса, претходио је готово истоветном процесу који резултира стварањем српско-византијског стила (Јовановић 1987: 188–196; Кадијевић

¹⁰ Вениамин, архиепископ Нижегородский и Арзамасский, *Новая Скрижаль или Объяснение о церкви, о литургии и о всех службах и утварях церковных. В четырех частях с рисунками, гравированными на дереве Л. Серяковым*, Изд. Книгопродавца И. Л. Тузовва, Санкт-Петербург 1891.

1997: 66–202; МАКУЉЕВИЋ 2007: 232–251). Везе српских уметника са Русијом као и Све-словенска етнографска изложба у Москви 1867. године, били су важан подстицај уз истраживања попут Валтровићевог и Милутиновићевог, доприневши обликовању српског националног стила и развоју словенске самосвести (Јовановић 1983: 119–126). Развој технологије штампе и промене које су омогућавале стоструко увећање тиража попут галванопластичких матрица, учинили су ове штампане антиминос доступним и повољним попут икона и других црквених утвари које су такође увожене из Русије (РАЈЧЕВИЋ 1992: 288).

Митрополит Михаило се реформишући српску цркву на многим пољима угледао на руску која је барокне антиминос XVII и XVIII века видела као анахроне и у раскораку са токовима историјског богословља. Други важан фактор било је усклађивање ликовне формулације нових антиминос са истористичком интерпретацијом руско-византијског стила, коју изводи Ф. Г. Солнцев 1856. године, и потом је коначно уобличава Ј. А. Серјаков 1866. године. Митрополит Михаило је по ступању на трон преузео антиминос руског Синода, престајући са употребом барокних српских антиминос. Током периода управљања српском црквом доследно их је користио, најпре Солнцев антиминос, а након 1866. године усваја антиминос штампане по Серјаковом предлошку. Традицију митрополита Михаила следио је и патријарх српски Варнава, који је освећивао руске антиминос штампане по Серјаковом предлошку. Он је такође био везан за Русију попут митрополита Михаила, завршивши Духовну академију у Петрограду, одакле се враћа у чину јеромонаха (Вуковић 1996: 51–52). У време боравка и школовања у Русији патријарха Варнаве, у употреби су били синодални антиминоси Серјакова. На ширем балканском простору, у Цариграду и Софији, отискивана је измењена варијанта првобитног антиминос који је радио Солнцев 1856. године. Иконографским изменама створен је хибридни предлошак по угледу на старије палестинске примерке, уз додатак текста тропара „Благообразни Јосиф” који је исписиван готово редовно на плаштаницама. Овај тип антиминос среће се на Балкану, отискиван за потребе различитих православних цркава од Бугарске, преко Македоније до Босне и Херцеговине. Посматрајући у ширем контексту, антиминоси из друге половине XIX века које је освећивао митрополит Михаило, заједно са богослужбеним књигама, превасходно престоним јеванђељима и другим црквеним утварима попут путира, заокружују корпус руског импорта који је обликовао у значајној мери српску црквену визуелну културу датог периода.

Утврдивши руско порекло и ауторе антиминос митрополита Михаила, ствара се јаснија слика о литургијском аспекту српске црквене уметности друге половине XIX века. У много чему савремен и прагматичан, митрополит Михаило изабрао је рецентна достигнућа руске уметности, одабравши руско-византијски истористички тип антиминос у време тражења и уобличавања српског националног стила који ће бити именован као српско-византијски. Поред поменутих богослужбених књига и јеванђеља, икона и литургијских предмета, увођење руских синодалних антиминос био је још један корак у русификацији српске цркве. Истовремено у уметничком смислу преузимање руских антиминос представља чин њеног осавремењавања, све до тренутка када ће као истакнути национални уметник Павле Паја Јовановић крајем XIX века бити кадар да изведе предлошак антиминос за епископа Гаврила (Змејановића). Његовој потражњи и позитивној

рецепцији свакако утиру пут описани руски синодални антимиинси у употреби током друге половине XIX века. Атрибуисањем земље порекла и аутора, као и указивањем на идејне премисе следствено којима су обликовани антимиинси употребљавани у српској цркви током друге половине XIX века, ствара се јаснија слика о уметничким токовима и динамици обликовања визуелне културе овог периода, стварајући чвршћу основу за разумевање актуелних уметничких феномена с краја XIX века.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АРСЕНИЈЕВИЋ, Саво. Споменица Епархије шумадијске. Епархија шумадијска, Крагујевац (ARSENJEVIĆ, Savo. *Written memorial of Šumadija Eparchy*. Епархија шумадијска, Крагујевац), 2009.
- ВАРШАВСКИЈ, Лев Романович. „Лаврентий Авксентьевич Серяков (1824–1881).” у: ЛЕОНОВ, А. И. (Ред.). *Русское Искусство, очерки о жизни и творчестве художников, середина девятнадцатого века*. Москва (VARSHAVSKIJ, Lev Romanovich. „Lavrentij Avksent’evich Serjakov (1824–1881).” in: LEONOV, A. I. (Red.). *Russkoe Iskusstvo, ocherki o zhizni i tvorchestve hudozhnikov, sredina devjatnadcatogo veka*. Moskva), 1958, 143–158.
- ВЕНИАМИН, Архиепископ Нижегородский и Арзамасский. *Новая Скрижаль или объяснение о церкви, о литургии и о всех службах и утваря церковных*. Том 1–2 репринтно издание 1899. Москва (VENIAMIN, Archbishop of Nizhnii Novgorod and Arzamas. *New Tablet: or an Explanation of the Church, of the Liturgy, and of all Services, Articles and Accessories of Worship*. Vol 1–2. Moscow reprint of an 1899 edition), 1992.
- ВУКОВИЋ, Сава. „Варнава (Росић) патријарх српски 1930–1937.” у: *Српски јерарси од деветтог до двадесеттог века*. Каленић – Крагујевац (VUKOVIĆ, Sava. „Varnava (Rosić) patrijarh srpski 1930–1937.” in: *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*. Kalenić – Krugujevac), 1996, 51–52.
- ГОШЕВ, Иван. *Антимиинсът : Литургијеско и църковно-археологическо изследване Принос към историята на антимиинсите в православната църква С особен оглед към антимиинсите, употребявани в българските земи*. София (GOSHEV, Ivan. *Антимиинсът к Титургијеско и църковно-археологическо изследване Принос към историята на антимиинсите в православната църква с особен оглед към антимиинсите, употребявани в българските земи*. Sofija), 1925.
- ДАВИДОВ, Динко. *Српска графика XVIII века*. Београд (DAVIDOV, Dinko. *Serbische graphik des XVIII Jahrhunderts*. Beograd), 2006.
- ДАУТОВИЋ, Вук. „Ризница цркве Свете Тројице у Врању.” у: МАКУЉЕВИЋ, Ненад (Прир.). *Саборни храм Свете Тројице у Врању*. Врање (DAUTOVIĆ, Vuk. „The treasury of the Holy Trinity church in Vranje.” in: MAKULJEVIĆ, Nenad (Ed.). *Cathedral church of the Holy Trinity in Vranje*. Vranje), 2008.
- ДАУТОВИЋ, Вук. „Богослужбени предмети у црквеним ризницама врањске епархије.” *Лесковачки зборник* (DAUTOVIĆ, Vuk. „Liturgical objects of Vranje Orthodox Eparchy treasures.” *Leskovački zbornik*) XLIX (2009): 385–418.
- ДАУТОВИЋ, Вук. „Богослужбени предмети из ризнице Саборне цркве у Неготину.” *Саопшћења* (DAUTOVIĆ, Vuk. „Liturgical objects from the treasury of the Cathedral church in Negotin.” *Saopštenja*) XLVIII (2016): 187–206.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Стеван М. *Михаило Архиепископ Београдски и Митрополиј Србије, као православни јерарх, Србин, Словен и неимар Југословенства*. Београд: Штампарија „Привредни преглед” (DIMITRIJEVIĆ, Stevan M. *Mihailo Arhiepiskop Beogradski i Mitropolit Srbije, kao pravoslavni jerarh, Srbin, Sloven i neimar Jugoslovenstva*. Beograd: Stamparija „Privredni pregled”), 1933.
- ДИМИТРЕВСКИ ИВАН. *Историческое и таинственное изъяснение божественной литургии*. 1894, репринтно издание Москва (DMITREVSKY, Ivan. *Historical, Dogmatic and Mystical Interpretation of the Divine Liturgy*. 1894 reprinted, Moscow), 1993.
- ДРЕВНОСТИ РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВА. Москва: Тип. Александра Семена (ANTIQUITIES OF THE RUSSIAN STATE, Moscow: Alexander Semen typography), 1849–1865.
- ДУШАНИЋ, Светозар. „Антимиинс као научни објекат.” *Црква, Календар српске православне патријаршије*. Београд (DUŠANIĆ, Svetozar. „Antimins kao naučni objekat.” *Crkva, Kalendar srpske pravoslavne patrijaršije*. Beograd), 1947, 60–63.

- ЕВТУШЕНКО, Марина Маевна. „Фёдор Григорьевич Солнцев: Новые данные к творческой биографии художника.” *Русское искусство в Эрмитаже: Сборник статей. Санкт-Петербург*: Издательство государственного Эрмитажа (EVTUSHENKO, Marina Maevna. „Fjodor Grigor'evich Solncev: Novye dannye k tvorcheskoj biografii hudozhnika.” *Russkoe iskusstvo v Jermitazhe: Sbornik statej. Sankt-Peterburg*: Izdatel'stvo gosudarstvennogo Jermitazha), 2003, 240–249.
- ЕВТУШЕНКО, Марина Маевна. „Ф. Г. Солнцев – руководитель иконописного класса при Санкт-Петербургской православной духовной семинарии.” *Вестник Санкт-Петербургского университета* (EVTUSHENKO Marina Maevna. „F. G. Solntscv as the head of the icon-painting class in St. Petersburg orthodox seminary.” *Vestnik of Saint-Petersburg State University*) 2 (2007): 298–305.
- ЖЕНАРИУ РАЈОВИЋ, Ивана. *Црквена уметносћ XIX века у Раџко-Призренској епархији (1839–1912)*. Београд (ŽENARJU RAJOVIĆ, Ivana. *Church Art in the Diocese of Raška and Prizren (1839–1912)*. Beograd), 2016.
- ЈАНЦ, Загорка. *Сѣтари дрворез из Србије и Македоније*. Београд: МПУ (JANC, Zagorka. *Old Serbian and Macedonian Woodcuts*. Beograd: MPU), 1986.
- ЈОВАНОВИЋ, Миодраг. „Српска ликовна уметност и Русија крајем XIX и почетком XX века.” *Саопшћења* (JOVANOVIĆ, Miodrag. „Les art plastiques serbes et la Russie de la fin du XIXe siècle et du début du XXe.” *Saopštenja*) XV (1983): 119–126.
- ЈОВАНОВИЋ, Миодраг. *Српско црквено градићелство и сликарство новијег доба*. Београд – Крагујевац (JOVANOVIĆ, Miodrag. *Srpsko crkveno graditeljstvo i slikarstvo novijeg doba*. Beograd – Kragujevac), 1987.
- КАДИЈЕВИЋ, Александар. *Један век истражења националног стила у српској архитектури (средина 19. века – средина 20. века)*. Београд (KADIJEVIĆ, Aleksandar. *The one century of a national style searching in Serbian architecture (the middle of the 19th century – the middle of the 20th century)*. Beograd), 1997.
- КОПРЋИНА, Агјана. „Metal u doba historizma u Hrvatskoj.” у: MALEKOVIĆ, Vladimir (Ur.). *Historicizam u Hrvatskoj*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt. I–II, 2000, 381–389.
- КРАУТ, Вања. *Историја српске графика од XV до XX века*. Горњи Милановац – Београд (KRAUT, Vanja. *History of Serbian graphic arts from XV to XX century*. Gornji Milanovac – Beograd), 1985.
- МАРЈАНОВИЋ, Лилијана М. „Благоје Р. Кулић као питомец митрополита Михаила приликом школовања српских сликара у Русији и начелник среза Сокобањког.” у: СТЕФАНОВИЋ, Димитрије (ур.). *Живои и дело митрополииа Михаила (1826–1898)*. Београд: САНУ (MARJANOVIĆ, Lilijana M. „Blagoje R. Kulić as a Student of Metropolitan Mihailo at the time of the Education of Serbian Painters in Russia.” in: STEFANOVIĆ, Dimitrije (ed.). *The life and works of Metropolitan Mihailo (1826–1898)*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts), 2008, 279–292.
- МАКУЉЕВИЋ, Ненад. *Црквена уметносћ у Краљевини Србији (1882–1914)*. Београд (MAKULJEVIĆ, Nenad. *Church art in the Kingdom of Serbia (1882–1914)*. Beograd), 2007.
- МЕЖИНСКИ МИЛОВАНОВИЋ, Јелена. *Храм Светог Александра Невског у Београду, Споменика поводом стогодишнице постојања храма*. Београд (MEŽINSKI MILOVANOVIĆ, Jelena. *Hram Svetog Aleksandra Nevskog u Beogradu, Spomenica povodom stogodišnjice postojanja hrama*. Beograd), 2012.
- МИЛЕУСНИЋ, Слободан. „Митрополит српски Михаило – поштовалац писане речи.” у: СТЕФАНОВИЋ, Димитрије (ур.). *Живои и дело митрополииа Михаила (1826–1898)*. Београд: САНУ (MILEUSNIĆ, Slobodan. „The Serbian Metropolitan Mihailo – Guardian of the written Word.” in: STEFANOVIĆ, Dimitrije (ed.). *The life and works of Metropolitan Mihailo (1826–1898)*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts), 2008, 83–92.
- МИТРОПОЛИТ МИХАИЛ. *Црквено Богословје или Црквесловје*. Београд (MITROPOLIT MIHAIL. *Crkveno Bogoslovie ili Crkveslovie*. Beograd), 1860.
- НИКОЛАЕВА, Светлана Георгиевна. *Русская антиминсная гравюра XVII–XIX веков*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный академический институт живописи, скульптуры и архитектуры, Российской академии художества диссертация (NIKOLAJEVA, Svetlana Georgievna. *Russkaja antiminsnaja gravjura XVII–XIX vekov*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj akademicheskij institut zhivopisi, skulptury i arhitektury, Rossijskoj akademii hudozhestva dissertacija), 2000.
- ПРОДИЋ, Слободан. *Символизам у тумачењу Литургије код руских богослова*. Шибеник (PRODIĆ, Slobodan. *Simvolizam u tumačenju Liturgije kod ruskih bogoslova*. Šibenik), 2010.
- РАЈЧЕВИЋ, Угљеша. „Митрополит Михаило и школовање српских сликара у Русији.” *Зборник Матице српске за ликовне уметносћи* (RAJČEVIĆ, Uglješa. „Metropolit Mihajlo et la formation artistique de peintres serbes en Russie.” *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*) 19 (1983): 263–274.

- РАЈЧЕВИЋ, Угљеша. „О фирми Витомира Марковића и Ивана Павловића из Београда.” *Саопштења* (RAJČEVIĆ, Uglješa. “La firme de Vitomir Markovitch et d’Ivan Pavlovitch de Belgrade.” *Saopštenja*) XXIV (1992): 287–294.
- САВИЋ, Мирјана. „Школовање српских ђака у Русији и митрополит Михаило.” у: СТЕФАНОВИЋ, Димитрије (ур.). *Живот и дело митрополиџа Михаила (1826–1898)*. Београд: САНУ (SAVIĆ, Mirjana. „Scholarite des Etudiants Serbes en Russie et le Metropolit Mihailo.” in: STEFANOVIĆ, Dimitrije (ed.). *The life and works of Mitropolitan Mihailo (1826–1898)*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts), 2008, 263–269.
- СЛИЈЕРЧЕВИЋ, Ђоко. *Историја српске православне цркве. Књ. 2, Од почетка XIX века до краја Другог светског рата*. Београд (SLIJEKČEVIĆ, Đoko. *Istorija srpske pravoslavne crkve. Knj. 2, Od početka XIX veka do kraja Drugog svetskog rata*. Beograd), 1991.
- СТЕФАНОВИЋ, Димитрије (ур.). *Живот и дело митрополиџа Михаила (1826–1898)*. Београд: САНУ (STEFANOVIĆ, Dimitrije (ed.). *The life and works of Mitropolitan Mihailo (1826–1898)*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts), 2008.
- СТОШИЋ, Љилјана. „Три барокна графичка отиска из манастира Светог Николе у Чукљенику.” *Лесковачки зборник* (STOŠIĆ, Ljiljana. „Tri barokna grafička otiska iz manastira Svetog Nikole u Čukljeniku.” *Leskovački zbornik*) XXXV (1995): 51–55.
- СТОШИЋ, Љилјана. *Српска уметносћ 1690–1740*. Београд (STOŠIĆ, Liljana. *Serbian art 1690–1740*. Beograd), 2006.
- СУБОТИЋ, Гојко. „Упутство за израду антимиинса у светогорском рукопису XV века.” *Зборник радова Византолошког инстџитута* (SUBOVIĆ, Gojko. „Instructions pour la confection des antimensia dans un manuscrit athonite du XVe siecle.” *Zbornik radova Vizantološkog instituta*) XXIII (1984): 183–214.
- ТАРАСОВ, Е. „Солнцев, Федор Григорьевич.” *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Том 30а. Санкт-Петербург (TARASOV, E. „Solncev, Fedor Grigor’evich.” *Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary*. Sankt Peterburg), 1900, 778–779.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав. „Први српски штампани антимиинси и њихови узори.” *Зборник Матице српске за ликовне уметносћи* (TIMOTIJEVIĆ, Miroslav. „The first Serbian Antiminses and their models.” *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*) XXIII (1987): 39–70.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав. *Манастир Крушедол*. Књ. 2. Београд (TIMOTIJEVIĆ, Miroslav. *Manastir Krušedol*. Knj. 2. Beograd), 2008.
- ХАН, Верена. „Значај палестинских еулогија и литургијских предмета за новију умјетност код Срба (XVII–XVIII стољеће).” *Зборник Музеја применених уметносћи* (HAN, Verena. „The significance of the palestine eulogies and liturgical objects for the latter art with the Serbians (XVII–XVIII century).” *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti*) V (1959): 45–77.
- ЦИНЦАР КОСТИЋ, Биљана. „Домаћи антимиинси у збирци Музеја Српске Православне Цркве од XVI до XXI века.” у: *Светлосћ од светлосћи: хришћански сакрални предмети у музејима и збиркама Србије, зборник са стручног скупа посвећеног јубилеју Миланског едикта 313–2013*. Београд (CINCAR KOSTIĆ, Biljana. „Domestic antiminses in the collection of the Serbian Orthodox Church Museum XVI–XXI century.” in: *Svetlost od svetlosti: hrišćanski sakralni predmeti u muzejima i zbirkama Srbije, zbornik sa stručnog skupa posvećenog jubileju Milanskog edikta 313–2013*. Beograd), 2014, 147–174.
- ЧОКРЕВСКА-ФИЛИП, Јасмина. „Антимиинси од збирката на музејот од Македонија.” *Музеј на Македонија, Археолошки, Етнолошки и Историјски Зборник, нова серија* (ČOKREVSKA-FILIP, Jasmina. „Antimesiums from the museum of Macedonia.” *Muzej na Makedonija, Arheološki, Etnološki i Istorijски Zbornik, nova serija*) I (1993): 175–188.
- WHITTAKER, Cynthia H., Wendy Salmond. „Fedor Solntsev And Crafting The Image Of A Russian National Past: The Context.” in: WHITTAKER, Cynthia Hyla (ed.). *Visualizing Russia: Fedor Solntsev and Crafting a National Past*. Leiden: Brill 2010, 1–16.
- WORTMAN, Richard. „Solntsev, Olenin, And The Development Of A Russian National Aesthetic.” in: WHITTAKER, Cynthia Hyla (ed.). *Visualizing Russia: Fedor Solntsev and Crafting a National Past*. Leiden: Brill 2010, 17–40.

Vuk F. Dautović

ON THE ANTIMENSION OF THE ARCHBISHOP OF BELGRADE
AND METROPOLITAN OF SERBIA MIHAILO (JOVANOVIĆ)

Summary

The activity of metropolitan Mihailo marked the second half of the XIX century and its different aspects were subjects of different scientific researches and interests. There are no clear data about the origin of the stereotypes of printed antimensions that he consecrated during his episcopacy. In his reforms of the Serbian Church metropolitan Mihailo looked up to the Russian Church in various aspects, hence after his enthronement he took over antimensions of the Russian Synod, breaking the practice of the use of the Serbian printed baroque antimensions. The new antimensions of the Russian Synodic typography were designed to replace the anachronistic baroque antimensions. The most prominent Russian artists and the Synod of the Russian Church participated in the process of creation and harmonization of their product with the currents of historical Orthodox theology. The pictorial formulation of these antimensions, created by Fedor Grigorievich Solntsev in 1856, was shaped in accordance with interpretation of the Russian-Byzantine style created during the historicism époque, and its steel stereotype was engraved by the artist Konstantin Yakovlevich Afanas'ev. The final version of the Synodic antimension was shaped and engraved by the Russian academic xylographer Lavrentiy Avksent'evich Seryakov in 1866. The antimension printed from the stereotype made by Solntsev and Afanas'ev and consecrated by metropolitan Mihailo in 1863 is the part of the collection of the Museum of the Serbian Orthodox Church in Belgrade. The antimensions printed from the cliché engraved by Seryakov in 1866 are preserved in the Cathedral church of Vranje (from 1867), the Museum of Macedonia in Skopje (from 1892), and Cathedral church of Negotin (from 1894). The tradition of metropolitan Mihailo was also followed by Serbian Patriarch Varnava (Rosić), who consecrated the Russian antimensions printed from the Seryakov's cliché in the 1930s. Besides the abovementioned and described Russian antimensions, a variation of the stereotype created by F. G. Solntsev together with engraver Afanas'ev, appeared in the wider Balkan area and it was printed in the lithographic printing houses in Constantinople and Sofia. The central composition of the Entombment of Christ retained the previous distribution and number of the figures, while the angels are omitted and on the left hand side the figures of the myrrh-bearing women are depicted in their places and on the right hand side there is an angel on a stone plate beside the empty grave. A realistic landscape was created in this way, instead of the previously used neutral background with rays of light. This narrative type of the scene was shaped under the influence of Palestinian antimension iconography of the XVIII century in the spirit of Orthodox puritanism. This type of the antimension can be found in the Balkans and it was printed for the needs of various Orthodox Churches from Bulgaria to Macedonia and Bosnia and Herzegovina (Fig. 6). By attributing the country of origin and the author, and also by pointing out the assumptions according to which the antimensions used in the Serbian Church during the second half of the XIX century were shaped, a clearer image is created about the artistic currents and dynamics of shaping the visual culture of this period, thus establishing a firmer base for understanding the current artistic phenomena at the end of the XIX century.

Keywords: antimension, metropolitan Mihailo (Jovanović, 1826-1898), Russia, church art, XIX century.

Уредништво је примило рад 18. XII 2016. и одобрило га за штампу 5. V 2017.

**Рецензенти објављених радова у
Зборнику Матице српске за
ликовне уметности бр. 45**

Reviewers

Игор Борозан
Саша Брајовић
Марина Вицеља Матијашић
Драган Војводић
Кокан Грчев
Јелена Ердџан
Александар Кадијевић
Владимир Мако
Ненад Макуљевић
Иван Р. Марковић
Миодраг Марковић

Срђан Марковић
Лидија Мереник
Гордана Митровић
Милан Просен
Радивој Радић
Иван Стевовић
Љиљана Стошић
Александра Ступар
Џереми Ховард (Jeremy Howard)
Олга Шпехар
Марица Шупут

Зборник Мајице српске за ликовне уметности
Издавај једанпут годишње
Издавач Матица српска
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: ++381-21/420-199, 6615-038
e-mail: mtismal@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Matica Srpska Journal for Fine Arts
Published once a year
Published by Matica Srpska
Editorial and Publishing Office: Novi Sad, 1 Matice Srpske Street
Phone: ++381 21 420 199 or 6615 038
e-mail: mtismal@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Уредништво је *Зборник Мајице српске за ликовне уметности*
бр. 45/2017 закључило 22. V 2017.
За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић
Стручни сарадник Одељења: Марта Тишма
Преводилац за енглески језик: Оливера Кривошић
Лектор и коректор: Татјана Пивнички Дринић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Штампа: САЈНОС, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
75(082)

Зборник Матице српске за ликовне уметности /
главни и одговорни уредник Александар Кадиевић. – 1986,
22– . – Нови Сад : Матица српска, 1986– . – Илустр. ; 26 cm
Годишње. – Текст на срп., рус. и енг. језику. – Је наставак:
Зборник за ликовне уметности = ISSN 0543–1247
ISSN 0352-6844
COBISS.SR-ID 16491778

Штампање овог Зборника омогућили су
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,
Министарство културе и информисања Републике Србије и
Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање